

Balogh Gergő: Posztmodern és történelem – vázlat a megáradt időről

Mértékegységeink – még ha erről hajlamosak vagyunk is elfeledkezni – valójában személyünk érzéki működésének mérésére szolgálnak. Pontosabban azon érzületek leképződésének mérésére, amelyek egy személy esetén jelentésképző hatással bírhatnak. Nyilvánvaló gyakorlati igény azonban, hogy a különböző materiális kötődésű társadalmi normák bevezetése révén az objektivitás címkéjével igyekezzünk ellátni a közmegegyezés jelképeiként kezelt diszkurzusformákat, amelyek érvénye – használat vagy nem használat tekintetében a használat felé billenő – kényszerítő erővel bír. Történik mindez egyszerűen azért, hogy a mindenkori emberközi kapcsolatok hatékonyabb tranzakciós viszonyokat szolgáltatassanak. Funkcionalitás és érzéki észlelet ennek következtében úgy tételezi egymást, hogy az észlelet – amelynek segítségével a közmegegyezés a materiális mértéket korábban jelentéssel ruházta fel – alakítójává maga az észlelt, azaz a jelentéssel felruházott mértékegység válik: Magyarországon a közmegegyezés alapján az időt években, az évet napokban, a tömeget kilogrammban, a hőmérsékletet Celsiusban, az űrtartalmat köbméterben, a felületet négyzetméterben mérjük és így tovább. Másként, de természetesen ide tartozik az a külső hozzáférhető tárgy tudás, amely monitorokon, számítógépes rendszerek és számításuk útján, technológiai eszközök segítségével, tehát antropológiai

„hatókörünkön” túlról szolgáltatnak információt számunkra „láthatatlan” jelenségekről.¹⁴³

Ez a működési mód hasonlít a nyelvi jel paradigmájához, hiszen ahogy a fogalom absztrakt úton ragadható meg – vagyis a világ szemiotikai természete csakis a jelentéstulajdonítás és jelhasználat útján válik a megismerő számára hozzáférhetővé –, úgy voltaképpen az absztrahálás útján létrehozott áttét minőségileg a mértékegységek esetében is a világról megszerezhető tudás másodlagosságára irányítja a figyelmet.¹⁴⁴ Különbség a két folyamat között, hogy amíg a nyelvi jel a megismerő tudati mozgásterének kialakítását végzi el, addig a mértékegység – amellet, hogy maga is nyelvi jel, esetleg szimbólum – a személy érzéki észleleteinek modális tereként működik. Decibelben üvölt fel az AC/DC, és hektárban mérjük a még megmaradt esőerdők területét. Azonban a mért, objektivizált világ kapcsán (a mindennapokban) talán éppen a legfontosabb mérendőről veszünk a legkevésbé tudomást, arról a jelenségről, amely egész életünk szerveződését képes alakítani, és a maga keretei között állandó jelleggel alakítja is. Az év fogalma valószínűleg az, ami a nyugati világ történetiségében (és teszem hozzá: mindennapjaiban is) a legnagyobb hatással bírt és bír mind a mai napig. Az év az emberi élet mértékegysége, hatását érezzük csontjaink, porcaink erősödésén és gyengülésén, testünk átalakulásán, sejtjeink bomlásán, hajunk ritkulásán és esetenként azon, hogy egyre gyakrabban látogatunk el az SZTK-ba.

¹⁴³ Gondolok itt például az atommagot alkotó kvantumrészcskék strukturális szerveződésére vagy a fény terjedési sebességére.

¹⁴⁴ Az itt használt másodlagosság fogalma semmiképpen sem összekeverendő a nyelv – mindenképpen túlhaladott – valóságkettőző aspektusával, ahogy inkább mellé-, mint alárendelés – tehát nem hierarchikus struktúra, még ha dimenziói kauzális viszonyok között helyezkednek is el.

Az idő – és általa a történelem – az emberi létezés elsődleges közege, s bár a történelem nem más, mint egy adott kollektív emlékezet adott időpillanatban rögzített állapota, a történelemtől való beszéd történész képviselői mindmáig nem ismerték fel, hogy az egyéni tekintetek hivatottak az emberi kapcsolatok dimenziójának kiterjesztett valóságfogalmát előállítani, tehát a másik valósága is valóság, a virtuális élet (a másik emlékezete, élete) is élet, valamint az ily módon – emberi tudatok metszetei által – előállított virtuális hálózat maga a történelem anyaga, amely nem szubsztanciális, de heterogén szerveződésű. Ha a történelem rendelkezik is valamilyen szubsztanciális maggal, azt a heterogén struktúra elemeiben, a rendszerré összeálló egyéni, személyes tudatokban kell keresni – nem a lét maga, hanem az egyéni tudat szintjén. Érdemes figyelembe venni tehát Foucault felvetését,¹⁴⁵ aki szerint a történelem a 19. században született. A kereszténység által megkezdett végítélet felé tartó időbeni linearitást ekkortájt váltotta fel az ipari társadalom által létrehozott, a haladást metafizikai emelvényre ültető időszemlélet, amely az emberi erőfeszítések végső eredményét – ahogy ennek a szemléletnek a betetőzése, a pozitívizmus is – a transzcendens szintre emelkedett, önmagát meghaladott, vagyis tökéletesre vitt (önmagával azonos) társadalmi létállapotban jelölte ki. Ahogy a keresztény kultúra linearitása, úgy a haladás eszménye is az emberen kívülről, azaz egy megfoghatatlan, időn kívüli pozícióból kívánt megnyilatkozni, az objektív valóság egyetlen kompetens tolmácsaként, mivel a metafizikust éppen a rendszeren (történelmen, időn) kívülinek hitt pásztázó tekintete jogosítja fel a szubsztanciális igazságból való részesedésre, majd

¹⁴⁵ Michel FOUCAULT, *Language, counter-memory, practice. Selected essays and interviews by Michel Foucault*, szerk. Donald F. BOUCHARD, Cornell University Press, New York: Ithaca, 1977.

később annak birtoklására. Foucault kijelentését úgy pontosítanám, hogy bár a történelem mint fogalom, diszciplína és reflexiós tér valóban a 19. századhoz köthető, születése mégis a hagyományhoz és a kultúra történetéhez kapcsolódva jeleníthető meg inkább – a történelem tulajdonképpen az átnevesített, erőszakosan modernizált és leírt hagyomány, olyan tér, ami (emberi) céllal jött létre, nem organikus, hanem mechanikus szerveződési mintát mutat. A történelem mint a múlt megalkotása, újraalkotása, dokumentálása: minden európai nemzet meg akarta és akarja alkotni a saját történelemkoncepcióját és eredettörténetét, amely létét és politikai pozícióit legitimálja. Az objektivizált valóság igénye ilyesformán antropológiai és nem ismeretelméleti kérdés. Nem véletlen, hogy a kereszténység ezeréves ideológiai uralkodása után következő kor – vagyis a 19. század, folytatólag a 20. századdal – az ideológiák kora lesz, gyújtópontjában a nacionalizmus és a nemzetállam – persze nem előzmény nélküli – térnyerésével. Egészen a pszichoanalízis, a fenomenológia és az egzisztenciafilozófiák fellépéséig kellett várni az idő „emberbe helyezésére”, ezeknek az irányzatoknak a közgondolkodásban gyökerező megerősödése azonban (az analízis kivételével) még így is a világháborúk kataklizmái után átrendeződött kulturális viszonyok között vált lehetségessé.

A 20. század második felének képzőművészeti (beleértve és hangsúlyozva az építészetet) és irodalmi alakulástörténete az időt egy az addigiaktól egészen eltérő helyzetben pozicionálta. Egyre inkább felerősödött a jelen reflexivitása, a popart és a ponyva mímelése, az agresszió és a szexualitás megjelenítése, valamint a történelem mobilizálásának igénye. Az egyén szubjektív (élet)történelmének tudatában kezdte el

átértékelni a statikus történeti valóság ítélethozó eljárásainak létjogát, a szkepszis a történelem szubsztanciális sémáit sem kímélte, a konstruktivizmus pedig mindenfajta emberen kívüli pontot megkérdőjelezett. Nádas Péternek igaza van, amikor azt mondja, mind háborús sérültek vagyunk. Azonban egy olyan hermetikusan elzárt, képzeletbeli valóság-halmazban, ahol a háborúról csakis az azt kirobbantó és megvívó vezetőség, a fegyvergyártók, valamint a harcoló katonák szereznek tudomást, miközben a hátszágok lakói mit sem sejtene a helyzetről, kétségtelenül csak a háborúban részt vevők számára lehet történelmi valóságként megélt esemény. Tehát abban a – tudom – morbid esetben, ha ezek közül a személyek közül a háború befejezése után egy évvel mindenki elhalálozott volna, és minden vonatkozó dokumentáció megsemmisült volna, a háború mint történelmi tény, de facto, nem létezne, hiszen annak létjoga az azt átélt személyek tudatához volt kötve. Amennyiben minden tudat és külső tárolóeszköz megszűnik, amely az adott információt birtokolta, az információ maga is megszűnik létezni. Pedig nyilvánosság és ismeretelmélet paradoxonjaihoz nem is kell egészen a háborús képzeletig menni, hiszen a társadalom tudatos félreinformálása békeidőben sem ritka jelenség, az összeesküvés-elméletek kedvelői szerint pedig egyenesen mindennapos.

Ugyanezen időszakban a nyelvi fordulat meghatározta irodalmi posztmodern mellett az érzékelhetően megváltozott szemléletmód a posztmodern építészetben éreztette leginkább a hatásait. A stílus- és nyelvkeveredés mellett az eltérő szemantikai jelentéstöbblettel bíró elemek azonos közegben történő megjelenítése a történelemtől alkotható fogalmainkra is jelentős hatással volt. A 20. század megmutatta, hogy a

történelem mobilis, sőt a jelenléti viszonyokban elgondolt mobilitás annak alaptermészete. Gumbrecht nagy hatású munkásságának egyik legfontosabb érdeme, hogy a múlt jelenvalóvá tételének fogalmát közvetve beléptette a történelemtől szóló diszkurzusba.¹⁴⁶ Szerinte korunk egyik sajátossága, hogy a felhalmozott tárgyi múlttal tartunk igen erős kapcsolatot, a múlt jelenvalóvá tétele a tárgyi jelenlét függvénye, amely például egy múzeum esetében igencsak egyértelmű. Az így jelenvalóvá tett múlt közvetlen kapcsolatban áll a jelen emberével, aki saját jelenében értelmezi a múltat, azaz a múlt válik jelenévé – ez esztétikai hatás és nem jelentéstulajdonítás. Azonban továbbgondolva a gumbrecht-i múzeumot, arra kell ráeszmélni, hogy voltaképpen az egész világ e múzeum extraktuma.

A posztmodern irodalom arra mutatott rá, hogy az ember, amint írja önmagát, önnön létezésére csakis az antropológiai mostban reflektálhat. Személyes múltunk, emlékeink visszaidézésének színtere mindig a jelen, személyiségünk esetleges változásait is csak a megváltozott nézőpont képes érzékeltetni. Korunk azon tulajdonsága, miszerint megkülönböztetett figyelmet szentel a múltnak, a különböző időintervallumokból származó különböző múltakat arra kényszeríti, hogy azok egy időben, emberi interakciók által előállított jelenléti viszonyokban konstituálódjanak. Nehéz nem észrevenni például, hogy az évszázadok alatt mennyi emberi energiát emésztett fel a természet és a teremtett természet jelenlegi állapotának konzerválására vagy kijátszására (folyószabályozás, klímaberendezések, műemlékek fenntartása stb.) irányuló erő. Ahogy az instant információt egyre biztosabban kezelő kezek is egyre

¹⁴⁶ GUMBRECHT, Hans Ulrich, *A jelenlét előállítása. Amit a jelentés nem közvetít*, ford. PALKÓ Gábor, Ráció – Historia Litteraria Alapítvány, Budapest, 2010.

tágabbra terjesztik a tudat információs közegét, mind térben, mind pedig időben eltörlődnek a klasszikus jelenléti határok. Úgy tűnik, hogy az az antropológiai igény, amelynek engedelmessé az ember ragaszkodik kulturális és személyes tárgyi múltjához – továbbá a szinte azonnali információ-hozzáféréshez – képes volt életre hívni a totális *most* abszolút jelenét. A történelem síkjainak tárgyi és információs egybemosódása nem eredményezhet mást, csak a történelmi idő megszűntét: ha minden múlt jelenvalóvá tehető, akkor adott körülmények között minden múlt jelenné is válik, így hagyományos értelemben vett múltként semmiképp sem létezhet. Sajátos módon korunk így bizonyos értelemben kilépett a történelemből – de nem lépett ki az időből, csupán radikalizálta a jelent.

„Mindezt majd megírom még pontosabban is.”¹⁴⁷

¹⁴⁷ ESTERHÁZY Péter, A szív segédigéi, in: ESTERHÁZY Péter, *Bevezetés a szépirodalomba*, Magvető, Budapest, 1986, 717.